Aneta Rayzacher-Majewska

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Rozeznanie w pedagogice

Wprowadzenie

„Nie ten jest mądry, kto wiele spraw umie, lecz ten, kto złe od dobrego rozeznąć umie” – stwierdził niegdyś Mikołaj Rej. Trudno nie zgodzić się z mistrzem z Nagłowic, szczególnie jeśli rozszerzy się nieco tę myśl i odniesie ją do wiedzy czy umiejętności oraz prawidłowego ich zastosowania w konkretnych okolicznościach. Można wręcz zauważyć, iż współcześnie prawda tak trafnie wyrażona w cytowanym aforyzmie bywa rozpatrywana na płaszczyźnie naukowej przez badaczy różnych dziedzin¹, którzy analizują zależności pomiędzy wiedzą a mądrością,

¹ Zagadnienie jest rozpatrywane m.in. na gruncie humanistyki [E. Chmielecka, *Informacja, wiedza, mądrość. Co społeczeństwo wiedzy cenić powinno?*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 1(2004), s. 7–18]; psychologii [A. Falewicz, *Geneza i przegląd psychologicznych koncepcji mądrości*, „Studia Koszalińsko-Kołoobrzeskie” 22(2015), s. 243–254]; statystyki [B. Stefanowicz, *Informacja. Wiedza. Mądrość*, Warszawa 2013] czy też rolnictwa [S. Szarek, *Mądrość jako czynnik warunkujący podejmowanie optymalnych decyzji*].

czy nawet szerzej – informacją, wiedzą i mądrością. Nie ulega bowiem wątpliwości, iż nie są one tożsame, choć trudno zaprzeczyć wzajemnym zależnościom zachodzącym pomiędzy nimi.

Rozeznanie – definicja i znaczenie pojęcia na gruncie pedagogiki

Według definicji słownikowej „rozeznanie” oznacza „orientację w pewnej dziedzinie”². Niewiele bardziej rozumienie to poszerzają synonimy terminu, do których zalicza się m.in. określenia takie, jak zorientowanie, orientacja czy znajomość³. Wobec tak nikłej wiedzy odnośnie do tego pojęcia warto zaczerpnąć nieco z jego bogactwa znaczeniowego rozpatrywanego na gruncie innej dziedziny, znacznie częściej odwołującej się do tego terminu. Taką dziedziną jest niewątpliwie teologia, gdzie rozeznanie zazwyczaj odnoszone jest do rozeznawania duchowego, czyli poznawania Bożej woli⁴. Bibliści zwracają jednak uwagę na szersze rozumienie pojęcia i przypisują mu trojakie znaczenie. Rozeznanie w sensie biblijnym może być więc rozeznaniem naturalnym, nadprzyrodzonym lub duchowym. O ile dwa ostatnie znaczenia mają zabarwienie ściśle religijne, o tyle rozeznanie naturalne dotyczy kwestii dostępnych człowiekowi poprzez zmysły – wyczuwalnym, obserwowanym, następnie poddawanym analizie. Nie bez znaczenia są w nim cechy podmiotu analizującego, np. inteligencja, przeorność czy zdrowy rozsądek⁵. Tego typu działanie ze wszech miar jest pożądane w pracy nauczyciela. Stosowna wiedza może być wsparciem we właści-

zji w warunkach niepewności, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach”. Seria: Administracja i Zarządzanie (15)2011, s. 137–148].

² Hasło za: <https://sjp.pwn.pl/slowniki/rozeznanie.html> (dostęp: 28.07.2018).

³ Zob. <https://www.synonimy.pl/synonim/rozeznanie/> (dostęp: 28.07.2018).

⁴ D. Wojda, *Na tym polega rozeznawanie duchowe*; <https://www.deon.pl/religia/duchowosc-i-wiara/zycie-i-wiara/art,2791,na-tym-polega-rozeznawanie-duchowe.html> (dostęp: 20.07.2018).

⁵ Więcej na temat poszczególnych typów rozeznawania zob. G. Jeanguenin, *Rozeznawanie, czyli myślenie i działanie zgodnie z wolą Bożą*, Częstochowa 2011.

wym rozeznaniu, jednak przytoczone określenie wyraźnie wskazuje na to, iż rozeznanie jest swoistym darem czy kompetencją, którą człowiek winien w sobie rozwijać, aby podejmować swą działalność w sposób profesjonalny i efektywny.

Choć samo pojęcie nie pojawia się na gruncie pedagogiki jako termin specjalistyczny, to niewątpliwie rozeznanie jest nie tylko pożądane, ale wręcz konieczne w przygotowaniu i pracy nauczyciela. Oczekuje się bowiem, że będzie miał on dobre rozeznanie w wielu dziedzinach i obszarach swej działalności – m.in. w podstawowych nurtach pedagogicznych, w prawie oświatowym, specyfice uczniów na danym etapie edukacyjnym i w diagnozowaniu specjalnych potrzeb edukacyjnych, jak również w zasobach medialnych, które mogą stać się dlań zapleczem dydaktycznym. Wieloaspektowe rozeznanie pedagogiczne wynika z regulacji prawnych odnoszących się do nauczycieli, a także z codziennych zobowiązań realizowanych w działalności dydaktycznej i opiekuńczo-wychowawczej. W literaturze przedmiotu termin pojawia się stosunkowo często i stosowany jest w kontekście powinności nauczyciela⁶, posiadanej wiedzy i umiejętności jej przekazu⁷, diagnozowania potrzeb uczniów⁸, a w ostatnim czasie także kompetencji me-

⁶ „Rozeznanie w powinnościach nauczyciela i wychowawcy służy efektywnemu wypełnianiu zawodu”. A. Szołtysek, *Kompetencje nauczyciela w zakresie wychowania i profilaktyki*, „Nauczyciel i Szkoła” 1–2(2009), s. 64.

⁷ „Nauczyciel, przekazując tajniki wiedzy z różnych dziedzin, powinien znać ich prawidłowości i zasady. On sam zobowiązany jest do dokładnego poznania danej nauki. Szczegółowe rozeznanie i znajomość treści nauczanego przez niego przedmiotu pozwoli na swobodę poruszania się w tej nauce. Na swobodne odpowiedzi na rodzące się pytania”. A. Majda, *Współczesny nauczyciel sobotniej szkoły*, <http://www.dobrapolskaskola.com/2017/03/14/wspolczesny-nauczyciel-sobotniej-szkoly/> (dostęp: 19.07.2018).

⁸ Wśród kompetencji nauczycieli wymienia się kompetencje diagnostyczne, „umożliwiające rozeznanie się w możliwościach wychowanków, ich zainteresowaniach, potrzebach, relacjach społecznych”. Ź. Kotkowska-Skrypak, *Kompetencje nauczycieli w kształceniu integracyjnym*, <https://www.szkolnictwo.pl/index.php?id=PU3164> (dostęp: 20.07.2018). Mówi się wręcz o podstawach pedagogiki specjalnej: „nauczyciel powinien mieć rozeznanie w zjawiskach anomalii rozwojowych dzieci, mikrodeficytów, dysleksji, dysgrafii, niedostosowania społecznego”. S. Palka, *Pedagogika w stanie tworzenia. Kontynuacje*, Kraków 2003, s. 147.

dialnych⁹. W przypadku nauczycieli pełniących funkcję wychowawcy klasy podkreśla się również konieczność rozeznania sytuacji rodzinnej uczniów¹⁰. Można wręcz stwierdzić, iż bez stosownego rozeznania nie jest możliwe podjęcie pracy na stanowisku nauczyciela, zdobywanie przezeń wyższych stopni awansu zawodowego czy uzyskiwanie zadowalających efektów, co z kolei może przekładać się na przedłużenie z nim umowy o pracę i kontynuowanie zatrudnienia. Jednocześnie nauczyciele mający dobre rozeznanie w swej pracy i pokrewnych dziedzinach są zwykle doceniani przez uczniów i rodziców oraz grono pedagogiczne z dyрекcją na czele.

Mimo iż nie znajduje się źródeł dla pojęcia „rozeznanie pedagogiczne”, to terminem znaczeniowo dość bliskim i stosowanym w odniesieniu do nauczycieli są kompetencje. Definiuje się je jako „połączenie wiedzy, umiejętności i postaw odpowiednich do sytuacji”¹¹. Kompetencja to inaczej „praktyczna znajomość czegoś, biegłość w czymś, zdolność wykonywania czegoś”¹² czy też „umiejętność wyższego rzędu, będąca skutkiem osiągniętym przez ćwiczenie umiejętności i nabywanie doświadczeń, podbudowanych przekonaniem, pewnością opartą

⁹ „Oto niektóre z pożądanych tu kompetencji: nauczyciel ma pełne rozeznanie w zasobach medialnych związanych z realizowanym przedmiotem, blokiem przedmiotowym lub ścieżką edukacyjną; potrafi dokonać analizy i oceny merytorycznej oraz pedagogicznej istniejących zasobów medialnych, a znając właściwości poszczególnych mediów, potrafi wyznaczać im odpowiednie zadania w procesie kształcenia i wychowania”. W. Strykowski, *Kompetencje współczesnego nauczyciela*, „Neodidagmata” 27/28(2005), s. 24.

¹⁰ „Wychowawca oddziału powinien mieć dobre rozeznanie w sytuacji życiowej i materialnej uczniów. Powinien pomagać im w trudnych sytuacjach oraz w uzyskaniu dla nich pomocy materialnej o charakterze socjalnym albo motywacyjnym”. B. Winczewska, *Jakie zadania powinien realizować wychowawca klasy*, <https://www.porta-loswiatowy.pl/analizy-i-interpretacje/jakie-zadania-powinien-realizowac-wychowawca-klasy-13390.html> (dostęp: 20.07.2018).

¹¹ *Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie*. Załącznik: *Kompetencje kluczowe w uczeniu się przez całe życie – europejskie ramy odniesienia*; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/pl/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962> (dostęp: 11.07.2018).

¹² *Słownik języka polskiego PWN*, red. M. Szymczak, PWN 1989, s. 598.

na refleksji, dlaczego trzeba postąpić w określony sposób w konkretnej sytuacji”¹³. Choć więc nie można postawić znaku równości pomiędzy rozeznanie a kompetencjami, to nauczyciel mający dobre rozeznanie w kwestiach wiążących się z jego działalnością będzie się jawił jako kompetentny. Jednocześnie pedagog o potwierdzonych szerokich kompetencjach wykaże lepsze rozeznanie w konkretnej sytuacji dydaktycznej lub wychowawczej.

Europejskie ramy odniesienia wskazują na osiem kompetencji kluczowych, czyli takich, „których wszystkie osoby potrzebują do samo-realizacji i rozwoju osobistego, bycia aktywnym obywatelem, integracji społecznej i zatrudnienia”¹⁴. Należą do nich: porozumiewanie się w języku ojczystym; porozumiewanie się w językach obcych; kompetencje matematyczne i podstawowe kompetencje naukowo-techniczne; kompetencje informatyczne; umiejętność uczenia się; kompetencje społeczne i obywatelskie; inicjatywność i przedsiębiorczość; oraz świadomość i ekspresja kulturalna. Zakres poszczególnych kompetencji będzie różny u nauczycieli różnych przedmiotów, jednak całe grono pedagogiczne winno mieć świadomość wszechstronnego kształcenia i rozwijania uczniów. To czyni zasadnym współpracę nauczycieli i integrację czy korelację międzyprzedmiotową. Niezależnie od nauczanego przedmiotu, każdy nauczyciel znajdzie w systemie szkolnym przedmiot pokrewny czy choćby dotyczący w pewnym stopniu zagadnień przewidzianych w jego programie nauczania. To odsłania kolejny obszar rozeznania pedagogicznego – rozeznanie w treściach i założeniach programowych innych przedmiotów.

Niezależnie od obowiązujących w polskiej edukacji kluczowych kompetencji określonych w unijnych wytycznych, kwestia kompetencji pedagogicznych była wcześniejsza niż europejskie dyrektywy¹⁵.

¹³ B. Żurawska, *Kompetencje kluczowe. Informator dla rodziców i opiekunów*, Olsztyn 2010, s. 7.

¹⁴ *Zalecenia Parlamentu Europejskiego*.

¹⁵ Więcej o kompetencjach nauczycielskich i ich kategoryzacji w literaturze z lat 90. XX w. zob. I. Paśko, *Rozważania o kompetencjach pedagogicznych nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna” 1(2016), s. 110-111.

Pojawiły się też pewne katalogi kompetencji nauczycielskich. W jednym z nich wyróżnia się kompetencje merytoryczne (dotyczą nauczanego przedmiotu), dydaktyczno-metodyczne (związane z warsztatem nauczyciela) oraz wychowawcze (odnoszą się do sposobów oddziaływania). W innym kluczu mówi się o kompetencjach bazowych, koniecznych i pożądanych¹⁶, innym razem zaś wyróżnia się kompetencje praktyczno-moralne (interpretacyjne, moralne, komunikacyjne) i techniczne (normatywne, metodyczne i realizacyjne)¹⁷. Wreszcie analogicznie do przedstawicieli innych grup zawodowych, nauczyciele winni także posiadać kompetencje twarde oraz miękkie¹⁸, co niewątpliwie ułatwia pedagogom rozeznanie w realizowanym co dzień procesie nauczania-uczenia się.

Za najbardziej wyczerpujące odnośnie do kompetencji pedagogicznych można uznać rozróżnienie poczynione przez W. Strykowskiego. Ono też bardzo dobrze obrazuje liczne obszary wiedzy, umiejętności i postaw, w których nauczyciele winni wykazać swoje rozeznanie. Autor wylicza kompetencje: merytoryczne, psychologiczno-pedagogiczne, diagnostyczne, planistyczne i projektowe, dydaktyczno-metodycz-

Warto przy tym dostrzec, iż na szczeblu unijnym nie zabrakło odniesienia do kompetencji zawodowych nauczycieli – ich obszary zostały wskazane w raporcie o edukacji elementarnej. W świetle raportu nauczyciel winien mieć rozeznanie w nowoczesnych technologiach informacyjnych i różnorodnych źródłach wiedzy, współpracy z różnymi grupami współtworzącymi przestrzeń edukacyjną oraz współpracy ze społeczeństwem i w społeczeństwie. Zob. E. Lemańska-Lewandowska, *Kompetencje nauczyciela klas początkowych*; <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/1345/kompetencje%20nauczyciela%20klas%20I-III.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (dostęp: 28.07.2018).

¹⁶ Te dwa podziały kompetencji przypominają m.in. W. Strykowski, *Kompetencje...*, s. 17–18; I. Paśko, *Rozważania o kompetencjach...*, s. 110–111; I. Żeber-Dzikowska, M. Wysocka-Kuniszy, A. Szydłowska, *Kompetencje nauczyciela w kontekście kształcenia*, „Społeczeństwo. Edukacja. Język” 4(2016), s. 95–96. W ostatnim artykule wspomniany jest także podział K. Deneka na kompetencje prakseologiczne, komunikacyjne, współdziałania i kreatywne. Zob. A. Szydłowska, *Kompetencje nauczyciela...*, s. 96.

¹⁷ Zob. I. Paśko, *Rozważania o kompetencjach...*, s. 116.

¹⁸ Zob. M. Konieczna-Kucharska, *Miękkie i twarde kompetencje nauczycieli*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej Zarządzanie” 19(2015), s. 229–241.

ne, komunikacyjne, medialne, kontrolne i ewaluacyjne, kompetencje oceniania programów i podręczników szkolnych oraz autoedukacyjne¹⁹. Na korzyść tego podziału przemawia fakt, iż uwzględnione są w nim zarówno obszary i kierunki podstawowej formacji nauczycieli w ramach studiów, obowiązki wynikające z pracy na stanowisku nauczyciela (względem różnych środowisk), jak również formację permanentną – zarówno związaną z awansem zawodowym, jak i nieustannym doskonaleniem nauczyciela podyktowanym wewnętrzną potrzebą i zamiarem ciągłego rozwoju.

Rozeznanie w podstawowej formacji pedagogicznej

Pracę na stanowisku nauczyciela może podjąć osoba posiadająca kwalifikacje określone w stosownych regulacjach prawnych, odpowiednio do typu szkoły i nauczanego przedmiotu. Aktualnie jest to *Rozporządzenie MEN z dnia 1 sierpnia 2017 r. w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli*²⁰. Ogólne standardy kształcenia nauczycieli zostały przedstawione w innym dokumencie – *Rozporządzeniu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 2012 r. w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela*²¹. Na podstawie przedstawionej w rozporządzeniu tabeli można stwierdzić, iż rozeznanie nauczyciela dotyczy następujących obszarów: treści merytorycznych związanych z określonym przedmiotem, psychologii i pedagogiki, a także dydaktyki – zarówno ogólnej, jak i danego przedmiotu²².

¹⁹ W. Strykowski, *Kompetencje...*, s. 18–27.

²⁰ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 sierpnia 2017 r. w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170001575/O/D20171575.pdf> (dostęp: 28.07.2018).

²¹ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 2012 r. w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela; <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20120000131/O/D20120131.pdf> (dostęp: 28.07.2018).

²² Zob. Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 2012 r., s. 5.

Pierwszym modulem kształcenia nauczycieli jest przygotowanie w zakresie merytorycznym. Istotne jest, by nauczyciel był specjalistą w swojej dziedzinie – osobą dobrze przygotowaną, posiadającą rozległą wiedzę z przedmiotu, którego zamierza nauczać. Konieczne jest zatem doskonale jego rozeznanie w zagadnieniach określonych w podstawie programowej i programie nauczania. Jednocześnie nie może to być wiedza ograniczająca się jedynie do założeń programowych. Te bowiem ulegają zmianie, zatem nie można podporządkowywać im posiadanej wiedzy. Kompetentny nauczyciel nie tylko dobrze radzi sobie z realizacją programu, ale także wykracza poza program, pracuje z uczniami zdolnymi czy też tworzy programy autorskie. Należy zatem pozytywnie odnieść się do nowych wymogów wobec nauczycieli, w świetle których „kształcenie na studiach pierwszego stopnia obejmuje wyłącznie przygotowanie do wykonywania zawodu nauczyciela w przedszkolach i szkołach podstawowych, a na studiach drugiego stopnia i jednolitych studiach magisterskich – do pracy we wszystkich typach szkół i placówek”²³. Rzetelne przygotowanie merytoryczne i wiedza nauczyciela połączone z zamiłowaniem do nauczanego przedmiotu są tym, co uczniowie niezwykle łatwo dostrzegają. Potwierdziły to badania *Idealny nauczyciel* przeprowadzone w 2017 roku przez internetową sieć edukacyjną Brainly. Wśród cech tytułowego idealnego pedagoga pasja do nauczanego przedmiotu znalazła się na drugim miejscu, zaraz po poczuciu humoru²⁴.

Jakość przygotowania merytorycznego należy wiązać z jakością studiów oferowanych na danym kierunku. Poza pedagogiką są to różne kierunki umożliwiające zdobycie kwalifikacji pedagogicznych do nauczania danego przedmiotu. Już na etapie formacji uniwersyteckiej

²³ M. Polanowska-Bogusz, *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli*, <https://kuratorium.krakow.pl/rozporzadzenie-ministra-edukacji-narodowej-w-sprawie-szczegolowych-kwalifikacji-wymaganych-od-nauczycieli/> (dostęp: 20.07.2018).

²⁴ Zob. K. Czaja, *Idealny nauczyciel to lubiany nauczyciel*, <https://www.edunews.pl/badania-i-debaty/badania/4022-idealny-nauczyciel-to-lubiany-nauczyciel> (dostęp: 20.07.2018).

poziom oferowanych studiów zależy nie tyle od stopni i tytułów kadry, ile od znajomości aktualnych realiów szkoły. „Wciąż panuje głęboki rozdźwięk między uczelniami i instytucjami, w których mogą być zatrudniani lub już pracują absolwenci. Wielu nauczycieli akademickich od lat nie bywa nawet w tych instytucjach, nie zna ich specyfiki i aktualnych zmian ich funkcjonowania”²⁵. W konsekwencji zdarza się, że początkujący nauczyciele przychodzą do szkoły nieprzygotowani do podjęcia nałożonych zadań bądź wykonują je nieprawidłowo, według zasad obowiązujących przed wieloma laty²⁶. Ponadto mimo powszechnie obowiązujących standardów kształcenia nauczycieli, są one w różny sposób realizowane, co jest szczególnie wyraźne na przykładzie pedagogiki. „Pedagogika jest kierunkiem masowym, co oznacza, że znajduje miejsce na bardzo różnych uczelniach, publicznych i niepublicznych, starych i nowych, silnych i słabych, mających pewną perspektywę dalszego rozwoju i tych, które walczą o przetrwanie”²⁷.

Nie byłoby jednak sprawiedliwe pozostawienie odpowiedzialności za jakość przygotowania do zawodu nauczycielskiego jedynie uczelniom i wykładowcom. Niezależnie bowiem od ich świadomości, poziomu i aktualności przekazywanej wiedzy, kluczową rolę odgrywa student i jego zaangażowanie w zdobywanie wiedzy, umiejętności i kompetencji. Jednak i po tej stronie katedry stanowiska są diametralnie różne, w związku z czym w dzisiejszych szkołach nie wszyscy nauczyciele są nauczycielami „z powołania”, którzy mają nie tylko pewne wrodzone predyspozycje do tego zawodu, ale także podjęli trud świadomego ich

²⁵ M.J. Szymański, *Edukacyjne problemy współczesności*, Kraków 2014, s. 209.

²⁶ Przykładem braku rozeznania wykładowców w rzeczywistości szkolnej jest np. zapis celów w konspektach lekcji. Mimo iż począwszy od reformy oświaty z 2009 roku obowiązuje język wymagań edukacyjnych, zmiana ta nie została zauważona przez wielu wykładowców i wciąż nauczają oni w dawnym stylu. Takie sytuacje nie są specyfiką jedynie polskich uczelni, co potwierdza K. Schaefer: „Wielu stażystów stwierdza, że ich profesorowie praktykują inne modele dydaktyczne, mają odmienne pedagogiczne i ideologiczne zapatrywania niż te, które przekazywano im w czasie studiów”. K. Schaefer, *Nauczyciel w szkole*, Gdańsk 2008, s. 16.

²⁷ M.J. Szymański, *Edukacyjne problemy...*, s. 216.

rozwijania w ten sposób, by w swej pracy mieć rozeznanie możliwe pod każdym względem. Owo powołanie czy wrodzony talent pedagogiczny bez wątpienia czynią przyjemniejszym i łatwiejszym zdobywanie kwalifikacji do nauczania w szkole, ale i bez nich jest możliwe uzyskanie stosownych uprawnień. Jak zauważa Cz. Kupisiewicz, „zawodu nauczycielskiego może się nauczyć przeciętnie zdolna jednostka i z powodzeniem go wykonywać. Nie wszystkim jednak osobom, które się tego podejmują, udaje się to w równym stopniu, a niektórym nie udaje się to w ogóle”²⁸. W znaczącym stopniu efektywność przygotowania zależeć będzie od nastawienia samego kandydata na nauczyciela, jego chęci i świadomości potrzeby rozwijania się i doskonalenia pedagogicznego. Wydaje się, iż tam, gdzie nauczyciel postrzega swój przyszły zawód jako misję czy powołanie, jego zaangażowanie w formację oraz przygotowanie do podjęcia pracy będzie dalece bardziej solidne i rzetelne niż u osoby, dla której liczy się jedynie zdobycie kwalifikacji, a nauczyciel to „tylko” wykonywany zawód. Tymczasem niezależnie od tego, jak swoją pracę postrzegają sami nauczyciele, wciąż oczekiwania wobec nich są wysokie ze względu na doniosłość dzieła, które realizują. Z tego względu niektórzy nie wahają się stwierdzać, iż „warto – dla przyszłych pokoleń – szczególnie na studiach pedagogicznych, zwiększyć wymagania. Nie liczba studentów, ale ich predyspozycje, zamiłowanie, powołanie powinno być główną przesłanką do podjęcia studiów pedagogicznych, a w przyszłości do pracy z dziećmi. Nawet najlepiej wykształcony nauczyciel, który nabył w czasie studiów «techniki nauczania» nie jest w stanie osiągnąć w pracy zadowalających wyników, jeśli nie ma predyspozycji do przekazywania wiedzy”²⁹.

Drugi moduł kształcenia nauczycieli obejmuje przygotowanie w zakresie psychologiczno-pedagogicznym: zarówno podstawy psychologii i pedagogiki, jak i specyfikę poszczególnych etapów edu-

²⁸ Cz. Kupisiewicz, *Dydaktyka. Podręcznik akademicki*, Kraków 2012, s. 224.

²⁹ A. Kaczmarczyk, M. Kątny, *Nauczyciel – zawód, misja czy powołanie?*, „Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne” 19(2010), s. 72.

cyjnych³⁰. Podstawy pedagogiki winny obejmować także elementy pedagogiki specjalnej. Jest to bardzo ważne, ponieważ coraz częściej do szkół ogólnodostępnych trafiają uczniowie z orzeczeniami o potrzebie kształcenia specjalnego, a oddziały klasowe w tychże szkołach zyskują status klas integracyjnych. Wiedza i umiejętności z omawianego modułu kształcenia mają umożliwić nauczycielowi rozeznanie na gruncie procesów rozwoju, socjalizacji, wychowania i nauczania – uczenia się. Nauczyciel jako osoba pracująca na co dzień z dziećmi i młodzieżą musi być doskonale zorientowany w złożonych uwarunkowaniach procesu dydaktycznego, bowiem wiele z tych uwarunkowań wiąże się z etapem rozwoju uczniów i trudnościami rozwojowymi. Znajomość pewnych procesów specyficznych dla danego wieku pomoże nauczycielowi znaleźć właściwy sposób zareagowania na dane zachowanie ucznia bądź wyjść naprzeciw jego trudnościom. „Oprócz psychologicznej analizy poszczególnych elementów procesu dydaktyczno-wychowawczego ważne jest również zrozumienie przez nauczyciela prawidłowości ogólnych możliwych do wykorzystania w wielu różnych sytuacjach społecznych. Psychologiczne kształcenie nauczycieli, jeżeli ma być funkcjonalne w stosunku do wykonywanych przez nich zadań, musi obejmować również podstawowe umiejętności psychologiczne związane z interakcjami społecznymi”³¹. Wiedza z psychologii jest nieoceniona we właściwym podejściu nauczyciela do uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Tego typu rozeznanie pomaga także w diagnozowaniu uczniów i rozpoznawaniu deficytów u dzieci i młodzieży, które nie zostały przebadane przez szkolnych specjalistów lub w poradniach psychologiczno-pedagogicznych.

Z kolei wiedza z zakresu pedagogiki – różnych jej działów oraz dyscyplin pomocniczych – dostarcza przyszłemu nauczycielowi narzędzi niezbędnych do samodzielnego przygotowywania i prowadzenia proce-

³⁰ Zob. Rozporządzenie MNiSW..., s. 6–7.

³¹ T. Rymarz, *Rola wiedzy psychologicznej i umiejętności interpersonalnych nauczyciela w realizacji zadań dydaktyczno-wychowawczych w zreformowanej szkole*, „Nauczyciel i Szkoła” 1–2(2002), s. 33.

su dydaktycznego. Jednym z elementów przygotowania do wykonywania zawodu nauczycielskiego zgodnie z obowiązującymi standardami MNiSW³² jest nabywanie kompetencji w zakresie metodycznym i dydaktycznym. W odniesieniu do dydaktyki chodzi zarówno o dydaktykę ogólną, jak i przedmiotową. Rozeznanie metodyczno-dydaktyczne nauczyciela bezpośrednio przekłada się na owocność jego pracy. Nie wystarczy bowiem doskonała znajomość materiału treściowego z danego przedmiotu, jeśli nie będzie on umiejętnie przekazany, w sposób dostosowany do możliwości i potrzeb odbiorców. Decydującą rolę w wyborze odpowiednich metod, pomocy dydaktycznych i sposobów pracy z uczniami odgrywają cele nauczania. Każde działanie nauczyciela winno być celowe – ukierunkowanie na stworzenie uczniowi optymalnych warunków do tego, by mógł on spełnić stawiane mu wymagania. Poza celami, znaczące dla wyboru rozwiązań metodycznych są przekazywane treści wynikające z podstawy programowej. Wreszcie w realizacji celów i przekazywaniu treści nie można zapomnieć o samym uczniu – on również jest istotnym kryterium wyboru metod i środków dydaktycznych. To właśnie koncentracja na uczniach w planowaniu i realizacji procesu nauczania-uczenia się sprawia, iż przy omawianiu tego samego tematu w różnych klasach na tym samym poziomie nauczyciel sięga po odmienne metody i sposoby pracy. Mimo pewnych specyficznych dla danego wieku uwarunkowań rozwojowych, rówieśnicy mogą znacząco różnić się od siebie, co zobowiązuje nauczyciela do indywidualnego podejścia do każdego ucznia i każdej klasy – jako społeczności gromadzącej tychże różniących się od siebie uczniów.

Przygotowanie psychologiczno-pedagogiczne przyszłych nauczycieli winno uwzględniać szereg czynności, które będą oni podejmować w swej pracy – czynności związanych z planowaniem procesu nauczania-uczenia się i projektowaniem własnych zadań oraz zadań uczniów, znajomością zasad wyboru materiałów dydaktycznych i oceną ich jakości, jak również kontrolowaniem i oceną osiągnięć uczniów oraz ewaluacją prowadzonego nauczania. Niektóre z tych kwestii są zależne

³² Rozporządzenie MNiSW..., s. 8–9.

od danej szkoły bądź określa się je w dokumentach, które też podlegają zmianom – wówczas należy uprzedzić nauczyciela, jakiego rodzaju zobowiązania mogą na niego czekać i gdzie może on szukać szczegółowej wiedzy na dany temat. Sygnalizowany już brak kontaktu niektórych wykładowców ze szkołą i nikła świadomość pewnych procedur obowiązujących w placówkach oświatowych powodują, iż absolwenci kierunków nauczycielskich dowiadują się o wielu sprawach tuż po rozpoczęciu roku szkolnego.

Aby skutecznie realizować zadania dydaktyczne, opiekuńcze i wychowawcze, przyszły nauczyciel nie może poprzestać jedynie na wiedzy zdobytej podczas zajęć z zakresu psychologii, pedagogiki, dydaktyki czy innych wykładów zgodnych z realizowanym kierunkiem studiów. Poza wiedzą niezbędne są bowiem umiejętności – zarówno te kształtowane w toku towarzyszących wykładom ćwiczeń, jak i praktyk studenckich realizowanych w szkołach. Nieodłącznym elementem przygotowania pedagogicznego są praktyki psychologiczno-pedagogiczne oraz przedmiotowe odbywane na różnych etapach edukacyjnych. Można wręcz stwierdzić, że właśnie one stanowią ten element kształcenia nauczycielskiego, w którym przyszły pedagog wykazuje rozeznanie w tym, czego do tej pory uczył się bądź doświadczał w ramach hospitacji. Praktyki psychologiczno-pedagogiczne służą kształtowaniu kompetencji opiekuńczo-wychowawczych nauczyciela. Przygotowując się do praktyk i w trakcie ich trwania, student winien wykazać się rozeznanie w potrzebach dzieci i młodzieży oraz w sposobach reagowania na konkretne sytuacje zachodzące pomiędzy podopiecznymi. Do zadań praktykanta należy bowiem samodzielne sprawowanie opieki nad grupą, organizowanie i prowadzenie zajęć dla całej grupy i poszczególnych wychowanków, wstępne określanie poziomu rozwoju i diagnozowanie ewentualnych dysfunkcji, jak również podejmowanie działań wychowawczych lub – w razie potrzeby – interwencji w sytuacjach konfliktowych czy zagrożenia bezpieczeństwa.

Obok rozwijania kompetencji opiekuńczo-wychowawczych, w ramach studiów nauczycielskich istotne jest doskonalenie kompetencji

dydaktycznych, realizowane poprzez praktyki kierunkowe. Na ich etapie nauczyciel wpierw hospituje doświadczonych nauczycieli i omawia ich sposób działania, po czym sam zajmuje ich miejsce, prowadząc swoje pierwsze lekcje z danego przedmiotu. Czas praktyk jest niezmiernie istotny dla przyszłego nauczyciela – choć bowiem każdy student ma swoje doświadczenia szkolne i pewne wyobrażenie o pracy nauczyciela, to praktyki studenckie stanowią swoistą próbę i bezpośrednie poznanie rzeczywistości, która wkrótce ma stać się jego codziennością. Praktyki w szkole wpisują się zatem w rozeznanie pedagogiczne – kandydat na nauczyciela rozeznaje, czy wybrana przez niego ścieżka zawodowa jest tą, którą zamierza on podążać. Jeśli zaś nie ma co do tego wątpliwości, to czas praktyk jest okazją do rozeznania własnego potencjału pedagogicznego odnośnie do mocnych i słabych stron studenta oraz tego, w jakim typie szkoły (bądź innej placówki oświatowej) zamierza pracować.

Choć dyplom ukończenia odpowiedniego typu studiów uprawnia do podjęcia pracy na stanowisku nauczyciela, to jednocześnie uzyskanie kwalifikacji nie oznacza zaprzestania dalszego rozwoju, pogłębiania i aktualizowania wiedzy czy umiejętności. Bynajmniej nie chodzi jedynie o awans zawodowy nauczycieli, w wielu przypadkach motywujący ich do udziału w kursach, szkoleniach czy warsztatach. Niezależnie od odbywania stażu na wyższy stopień awansu bądź uzyskania najwyższego stopnia awansu zawodowego – nauczyciela dyplomowanego³³, całe grono pedagogiczne winno czuć się zobowiązane do śledzenia wszelkich zmian w prawie oświatowym, wytycznych MEN i innych instytucji kierujących oświatą, a także do znajomości dokumentów wewnątrzszkolnych. Są to akty prawne i innego rodzaju dokumenty regulujące jego pracę, zatem od ich znajomości będzie zależało, w jakim stopniu należycie wypełnia on swoje obowiązki zawodowe wynikające ze stosunku pracy. Rozeznanie w aktualnych regulacjach prawnych jest obligatoryjne również ze względu na odpowiedzialność towarzyszącą pracy

³³ Artykuł został przygotowany w lipcu 2018 roku, zatem nie uwzględnia zmian, które będą obowiązywały od roku szkolnego 2018/2019.

nauczyciela – zarówno karną, grożącą w razie zaniechania wdrożenia stosownych procedur, jak i moralną.

Rozeznanie a formacja permanentna pedagogów

„Nauczyciel to jeden z tych zawodów, w którym nie można sobie pozwolić na przerwę w doskonaleniu, bo natychmiast się to odbija na procesie uczenia się uczniów”³⁴. Istotnie, bowiem zaprzestanie własnego rozwoju bezpośrednio przekłada się na jakość pracy z dziećmi i młodzieżą – nauczyciel stosuje wciąż te same rozwiązania metodyczne, unika nowoczesnych środków dydaktycznych, nie ma bieżącej orientacji w aktualnych wyzwaniach pracy w szkole. Rozwijanie się nauczyciela ma bezpośrednie przełożenie na rozwój uczniów. Innowacyjne podejście do procesu nauczania – uczenia się może przynosić efekty w obszarze osiągnięć szkolnych, a uczniowie zdobywają wiedzę i umiejętności oraz kształtują kompetencje, wykorzystując swój potencjał i czerpiąc z tego przyjemność. Wydaje się jednak, że takie owoce przyniesie jedynie dobrze ukierunkowane doskonalenie zawodowe. Jeśli bowiem nauczyciel uczestniczy w szkoleniu i np. realizuje ścieżkę awansu zawodowego jedynie z myślą o własnych korzyściach, to wszelkie zdolności nabyte podczas konferencji, warsztatów czy zajęć mogą nie mieć większego wpływu na wyniki pomiaru dydaktycznego. Zdarza się, że udział we wspomnianych formach doskonalenia podyktowany jest zdobyciem jak największej ilości zaświadczeń wykazanych w sprawozdaniu z re-

³⁴ M. Kulesza, *Nauczyciel nigdy nie przestaje się uczyć*, <https://edunews.pl/badania-i-debaty/wywiady/4314-nauczyciel-nigdy-nie-przestaje-sie-uczyc> (dostęp: 20.07.2018). Autorka jest nauczycielką chemii. Pochodzi z Krakowa. Została jedną z laureatek akcji #Europeanheroes, w ramach której przedstawiani są ludzie wykonujący różne zawody, których działania wpływają na jakość życia innych. M. Kulesza „została nominowana do konkursu przez EuropeanSchoolnet (Scientix), czyli sieć 34 ministerstw edukacji w Europie i spoza Europy, z siedzibą w Brukseli. Organizatorzy akcji przyznali to zaszczytne wyróżnienie za pasję i innowacyjne podejście do nauczania”. M. Kulesza, *Nauczyciel nigdy...*, <https://edunews.pl/badania-i-debaty/wywiady/4314-nauczyciel-nigdy-nie-przestaje-sie-uczyc> (dostęp: 20.07.2018). Zob. także: Cz. Kupisiewicz, *Dydaktyka. Podręcznik akademicki*, Kraków 2012, s. 231.

alizacji planu rozwoju zawodowego. Takiej postawie niejednokrotnie towarzyszy przeświadczenie, iż dotychczasowe metody i sposoby nauczania stosowane przez nauczyciela są najwłaściwsze i nie widzi on potrzeby ich zmiany. Jest to bardzo niebezpieczne podejście i może towarzyszyć mu brak rozeznania w aktualnych potrzebach uczniów. Szczególnie dotkliwie przekonują się o tym uczniowie z zaburzeniami i dysfunkcjami, ponieważ ich trudności w nauce lub zachowaniu bywają przypisywane rzekomemu brakowi umiejętności wychowawczych rodziców bądź bezstresowemu wychowaniu³⁵. Alarmujące w tym względzie są wyniki raportu NIK. Zgodnie z nimi „proces rozwoju zawodowego nauczycieli sprowadzony jest w praktyce do uzyskiwania kolejnych stopni awansu. Związane z nim plany rozwoju zawodowego nauczycieli-stażystów nie były ukierunkowane na przyrost konkretnych umiejętności, nie uwzględniały również istotnych kompetencji, niezbędnych w rozwoju zawodowym. Plany miały z reguły charakter ogólny i schematyczny, najczęściej były zbiorem pojedynczych, niespójnych działań, co utrudniało monitorowanie postępów uzyskiwanych przez stażystów, a także dokonanie wymaganej w Karcie Nauczyciela oceny dorobku zawodowego. Żaden z planów rozwoju nie został sporządzony na podstawie wyników diagnozy przeprowadzonej przez dyrektora i w szczególności opiekuna stażu, czy także na podstawie autodiagnozy stażysty, a celem głównym niemal wszystkich (89 proc.) było uzyskanie stopnia awansu nauczyciela kontraktowego (...). Wiele nauczycielom wyznaczonym przez dyrektorów szkół na opiekunów stażu młodszych kolegów brakuje profesjonalnego przygotowania do

³⁵ Autorka opiera się na doświadczeniach pracy w szkole, omówieniu praktyk studenckich oraz na relacjach rodziców wyrażanych w zamkniętej grupie wsparcia dla rodziców dzieci z Zespołem Aspergera. Według tych ostatnich zdarzało się, że np. nauczyciel wspomagający – a zatem posiadający kwalifikacje z zakresu pedagogiki specjalnej – potrafił wyrażać żal wobec ucznia z Zespołem Aspergera, że ten nie okazywał mu wdzięczności. Z kolei studenci podczas hospitacji lekcji w szkole podstawowej zwracali uwagę na to, że nauczyciel wyręczał takiego ucznia w wykonywaniu prac plastycznych.

pełnienia tej funkcji”³⁶. Dla poprawy tej sytuacji MEN wprowadziło zmiany w awansie zawodowym nauczycieli, m.in. wydłużając staż na stopień nauczyciela kontraktowego oraz robiąc dłuższe przerwy międzystażowe. Odnosnie do przerw przewidziano możliwość ich skrócenia, o ile nauczyciel uzyska wyróżniającą ocenę pracy³⁷. Zmiany zaczęły obowiązywać od 1 września 2018 roku. Należy przy tym podkreślić, iż wszelkie modyfikacje rozporządzeń czy przewidywane udoskonalenia ścieżki awansu nauczycieli nie przyniosą spodziewanych efektów, jeśli zabraknie odpowiedzialności i rzetelności w wypełnianiu obowiązków przez konkretne osoby.

Nie ulega wątpliwości, iż nauczyciele winni nieustannie doskonalić się, nawet po zrealizowaniu ścieżki rozwoju i zdobyciu najwyższego stopnia awansu zawodowego. Dotyczy to m.in. warsztatu dydaktycznego i unowocześniania sposobów pracy z uczniem. Współcześnie mają oni dostęp do bogatego zaplecza metodyczno-dydaktycznego – zarówno w formie poradników metodycznych opracowywanych równolegle z podręcznikami dla ucznia, jak i w postaci licznych stron i portali elektronicznych. O ile poradniki metodyczne podlegają recenzji na zasadach określonych w stosownym rozporządzeniu (bądź w innych dokumentach – jak w przypadku podręczników do religii), to w odniesieniu do większości materiałów dostępnych w sieci nie ma jakiegokolwiek nadzoru. Zdarza się więc, że trafiają tam scenariusze czy konspekty lekcji niepoprawne metodycznie lub zawierające inne błędy, zatem nauczyciele winni korzystać z takiej bazy z należytą ostrożnością.

Znacznie bardziej pewną formą doskonalenia warsztatu metodycznego nauczycieli jest korzystanie z oferty szkoleń bądź indywidualnych konsultacji prowadzonych przez doradców metodycznych. Dodatkowym walorem takich spotkań jest fakt, iż doradcy metodyczni są prak-

³⁶ NIK o przygotowaniu do zawodu nauczyciela, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-przygotowaniu-do-zawodu-nauczyciela.html> (dostęp: 20.07.2018).

³⁷ Zob. M. Kowalski, A. Trochimiuk, *Awans zawodowy nauczycieli od 1 września 2018 r.*, <https://www.portaloswiatowy.pl/projekty-aktow-prawnych-dla-oswiaty/awans-zawodowy-nauczycieli-od-1-wrzesnia-2018-r.-14711.html> (dostęp: 21.07.2018).

tykującymi nauczycielami, zatem posiadają dobre rozeznanie nie tylko w kwestiach metodycznych, ale i szerzej pojmowanych warunkach pracy w szkole. Nauczyciele troszczący się o swój rozwój powinni zatem pamiętać, iż „doradztwo metodyczne to przede wszystkim niesienie pomocy nauczycielom w doborze odpowiednich celów, treści, metod, zasad, środków oraz form nauczania i wychowywania. Jest to bez wątpienia podstawowa forma doskonalenia zawodowego nauczycieli i powinna odbywać się bezpośrednio w miejscu pracy nauczyciela, czyli blisko jego warsztatu pracy”³⁸.

Niezależnie od szkoleń, konferencji i warsztatów adresowanych do nauczycieli, mają oni do swej dyspozycji nieograniczone wręcz zasoby wspomagające rozwój i wpływające na ich rozeznanie pedagogiczne w postaci specjalistycznej literatury i czasopism. Prenumerowanie czasopisma wydawanego z myślą o danej grupie nauczycieli czy sięganie do opracowań z zakresu psychologii, pedagogiki, oświaty i innych dyscyplin czy obszarów nauki wciąż pozostaje jedną z możliwości wzbogacania swej wiedzy i podstawą kształtowania nowych umiejętności i kompetencji. Źródła drukowane nie straciły swych walorów, choć wydawać się może, iż nieco uległy zapomnieniu w dobie technologii informacyjno-komunikacyjnych, które zresztą również nie mogą być obce nauczycielowi.

Rozeznanie w nowoczesnych technologiach informacyjno-komunikacyjnych

Wielu nauczycieli doskonale odnajduje się w świecie technologii – korzysta z urządzeń mobilnych, w sieci znajduje materiały pomocnicze do swych zajęć, posiada konto na portalu społecznościowym lub używa dziennika elektronicznego w większym wymiarze, niż tylko sprawdzając listę obecności czy wpisując oceny. Wciąż jednak są i tacy, którzy „logują się” jedynie w stanie wyższej konieczności. Tymczasem należy

³⁸ E. Juško, *Rola doradcy metodycznego*, https://www.kul.pl/files/803/biblioteczka_cyfrowa/jusko_rola_doradcy.pdf (dostęp: 21.07.2018).

pogodzić się z tym, że uczniowie zasiadający dziś w ławkach są cyfrowymi tubylcami, wywodzą się z pokolenia „Y” czy nawet „Z”, a nade wszystko funkcjonują w świecie wirtualnym co najmniej tak samo, jeśli nie bardziej aktywnie, jak w realnym. To zobowiązuje nauczycieli do rozeznania w technologiach informacyjno-komunikacyjnych i znajomości sieci, która jakże często potrafi „złowić” ucznia, nieświadomego zagrożeń wynikających z niewłaściwego funkcjonowania w niej. Jak wynika z raportu analitycznego *Generacja Z od A do Z. Rola nowych technologii w nauce i rozwoju dzieci w wieku 6-12 lat*, w odniesieniu do Internetu „sami nauczycieli są już świadomi jego roli i potrafią używać Internetu jako medium przydatnego w procesie nauczania, próbując to robić we własnym zakresie. Według zdecydowanej większości (85%) badanych nauczycieli w nowoczesnym świecie dzieci powinny korzystać z Internetu i urządzeń elektronicznych w procesie uczenia się. Pewnym ograniczeniem może być stosunkowo niski poziom urozmaiconego korzystania z Internetu w tej grupie badanych oraz ograniczony dostęp do urządzeń cyfrowych w samej szkole. Pomimo takiego ograniczenia, prawie wszyscy nauczyciele (91%) korzystają z jakichś urządzeń cyfrowych jako pomocy naukowej w szkole. Są to najczęściej laptop, projektor lub tablica interaktywna”³⁹.

Rozeznanie nauczycieli w wirtualnej rzeczywistości winno być co najmniej dwukierunkowe. Z jednej strony bowiem chodzi o to, by nauczyciel korzystał z zasobów elektronicznych i nowych technologii na własny użytek – opracowywał lekcje i pomoce dydaktyczne, czerpał inspiracje, komunikował się z uczniami on-line i koordynował realizowane przez nich projekty (np. w ramach rywalizacji). Z drugiej zaś strony nauczyciel winien mieć rozeznanie co do tego, czym zajmują się w sieci jego uczniowie – jak funkcjonują i na jakie niebezpieczeństwa są narażeni. Niezależnie od nauczanego przedmiotu, wszyscy nauczy-

³⁹ *Generacja Z od A do Z. Rola nowych technologii w nauce i rozwoju dzieci w wieku 6-12 lat Raport analityczny przygotowany dla Squla.pl*, <https://df6ygc0muesl9.cloudfront.net/wp-content/uploads/2015/09/04201322/Raport-Generacja-Z-od-A-do-Z.pdf> (dostęp: 22.07.2018).

ciele są odpowiedzialni za bezpieczeństwo uczniów w sieci – zapisy na ten temat były zawarte w preambule podstaw programowych z 2009 roku, co budziło pewien sprzeciw specjalistów z zakresu edukacji medialnej wyrażających obawy odnośnie do stopnia kompetencji medialnych nauczycieli⁴⁰. Również w aktualnych dokumentach programowych nie zabrakło stwierdzenia, iż szkoła ma przygotować uczniów do odpowiedzialnego i bezpiecznego korzystania z technologii informacyjno-komunikacyjnych⁴¹. Zagadnienie jest niezmiernie istotne i aktualne, w związku z poszerzającym się gronem dzieci i młodzieży uzależnionych od Internetu oraz uczniów, którzy stają się ofiarami cyberprzemocy. „Użytkowanie Internetu cechuje niemożliwość sprawowania kontroli nad tą czynnością przez jednostkę, ponadto naraża ją na stres psychologiczny i zubożenie codziennej działalności (...), może stanowić ucieczkę od problemów czy też poczucia samotności lub może się również wiązać ze skłonnością do zachowań kompulsywnych i stanowić formę przejawiania się tzw. nałogowej osobowości współczesnych czasów”⁴². Rozeznanie nauczyciela w możliwościach oferowanych przez technologie informacyjno-komunikacyjne i jednoczesna znajomość zagrożeń występujących w sieci mogą przyczynić się do tego, iż w swej pracy dydaktycznej będzie on skutecznie zapobiegał uzależnieniu się uczniów od mediów. Z kolei w przypadku dzieci i młodzieży już dotkniętych uzależnieniem rozpozna objawy uzależnienia i w należyty sposób zakomunikuje swoje spostrzeżenia szerszemu gronu osób odpowiedzialnych za wychowanie i nauczanie.

⁴⁰ Zob. *Kształtowanie kompetencji medialnych i informacyjnych w podstawach programowych*, pr. zbior., <https://nowoczesnapolska.org.pl/wp-content/uploads/2012/01/Cyfrowa-Przysz%C5%82o%C5%9B%C4%87-rozdzia%C5%82-12.pdf> (dostęp: 22.07.2018).

⁴¹ Zob. *Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła Podstawowa. Informatyka*, <https://www.ore.edu.pl/wp-content/uploads/2017/05/informatyka.-pp-z-komentarzem.-szkola-podstawowa-1.pdf> (dostęp: 22.07.2018).

⁴² M. Przybysz-Zaremba, *Uzależnienie młodzieży od współczesnych mediów*, Olsztyn 2008, s. 12. Zob. także A. Molga, *Uzależnienie od Internetu*, „Dydaktyka Informatyki” 9(2014), s. 126–135.

Rozeznanie jako podstawa dialogu z gronem pedagogicznym i rodzicami

Nauczyciel w swej pracy nieustannie pozostaje w dialogu. Nie tylko jest to dialog z uczniami, ale także m.in. z gronem pedagogicznym i rodzicami. Niejednokrotnie nauczyciele twierdzą, iż o ile dialog z dziećmi i młodzieżą układa się pomyślnie, o tyle mniej optymistycznie odnoszą się do kontaktów i rozmów z rodzicami. Wydaje się, iż pomocne w tym względzie byłoby rozeznanie nauczycieli w obszarze nauk o komunikacji, wyrażające się w posiadaniu choćby podstawowych kompetencji komunikacyjnych. Wprawdzie jest to dodatkowy obszar, o który należałoby wzbogacić formację podstawową nauczycieli, lecz niewątpliwie nabycie wiedzy i umiejętności w tym zakresie pozytywnie wpłynie na jakość i efektywność spotkań z rodzicami. Podkreśla się bowiem, iż „kompetencje komunikacyjne nauczyciela determinują skuteczność jego zachowań w sytuacjach edukacyjnych, umiejętność porozumiewania się, przekazywania własnych myśli, udzielania wiadomości oraz efektywność zachowań werbalnych i niewerbalnych. W pracy nauczyciela bardzo ważne jest, aby potrafił on wejść w dialog z drugim człowiekiem, spostrzegać zachowania uczniów i odpowiednio je interpretować, dostrzegać fizjologiczne wskaźniki oddziaływania emocji na organizm człowieka, odbierać i nadawać komunikaty werbalne i pozawerbalne w określonych sytuacjach wychowawczych”⁴³.

Praca nauczyciela pod wieloma względami jest autonomiczna – szczególnie w zakresie planowania dydaktycznego czy doboru rozwiązań metodycznych, jednak poza swoim przedmiotem przynależy on do licznych zespołów – przedmiotowych, wychowawczych, jest członkiem rady pedagogicznej. Zauważa się wręcz, iż „jakość pracy szkoły nie jest sumą działań poszczególnych nauczycieli. Jakość pracy szkoły to jej rozwój jako instytucji ukierunkowany na wieloaspektowy roz-

⁴³ O. Dudkowska, *Rola umiejętności interpersonalnych w pracy nauczyciela*, [w:] *Kompetencje interpersonalne w pracy współczesnego nauczyciela*, red. S.T. Kwiatkowski, D. Walczak, Warszawa 2017, s. 173.

wój edukacyjny uczniów. Skoro zatem nauczyciele pracują z tymi samymi uczniami, w tym samym czasie i w tym samym miejscu, to ich działania muszą być zespolone. Inaczej indywidualna praca może nie służyć przyjętej koncepcji rozwojowej szkoły albo być nawet przeciwskuteczna⁴⁴. Wprawdzie w ramach podstawowej formacji pedagogicznej przewiduje się wypracowanie umiejętności i kompetencji do pracy w grupie oraz pełnienia w niej różnych ról, to jednak przygotowanie to jest pewnym minimum, które domaga się rozszerzenia. Kompetencje komunikacyjne nauczyciela zależą od wielu czynników, wśród których są także i pewne cechy wrodzone, które mogą ułatwiać bądź utrudniać komunikację z gronem pedagogicznym. Nie oznacza to bynajmniej, iż należałoby pogodzić się z takim faktem. Przeciwnie wręcz – tam, gdzie pewne cechy osobowe nauczyciela utrudniają mu dialog, warto położyć większy nacisk na rozwijanie kompetencji komunikacyjnych, szczególnie że poza wszelkimi obowiązkami wynikającymi z organizacji pracy szkoły czy powierzonymi przez dyrekcję danemu nauczycielowi, należy mieć też na uwadze codzienne relacje koleżeńskie z pozostałymi nauczycielami. Jakość tych relacji jest kluczowa, a współpraca nauczycieli przynosi następujące korzyści: umiejętność prowadzenia dialogu, rezygnację z indywidualizmu i rywalizacji na rzecz współpracy, stworzenie wspólnego frontu w wychowaniu i nauczaniu, gotowość do rozwoju, otwarcie na innowacje⁴⁵.

Rozeznanie w naukach o komunikacji i pewnych zasadach prowadzenia dialogu będzie konieczne nauczycielowi także we wspomnianej perspektywie rozmów z rodzicami. Budowanie dobrej atmosfery, umiejętność aktywnego słuchania oraz życzliwego przekazywania trudnych czy przykrych wiadomości w taki sposób, by rodzic nie poczuł się atakowany czy też nie potraktował uwag jako ataku na wła-

⁴⁴ S. Wlazło, *Działanie zespołowe nauczycieli i kształtowanie kompetencji uczniów w działaniu zespołowym*, <https://www.npseo.pl/data/documents/2/131/131.pdf> (dostęp: 28.07.2018).

⁴⁵ Zob. E. Kotulska, *Dlaczego warto tworzyć zespoły nauczycielskie i jak to robić?*, [w:] Nowa Szkoła. Skuteczne zarządzanie w praktyce, Warszawa 2006, s. 11.

sne dziecko to tylko niektóre z kompetencji, które ułatwią kontakty z rodzicami. Poza cechami nauczyciela ważne są także: „kompetencje interpersonalne rodziców uczniów, motywacje i postawy obu stron relacji, postawy lidera – dyrektora wobec relacji z rodzicami uczniów, klimat szkoły, specyfika szkoły, charakterystyka uczniów, charakterystyka rodziców uczniów, uregulowania prawne, zmiany lub ich brak w oświacie”⁴⁶. Nie bez znaczenia będzie – poza swoistą kulturą dialogu – także konsekwencja i zdolność jasnego określania zasad, dzięki czemu sfera prywatna nauczyciela nie będzie naruszona, co jest realnym niebezpieczeństwem w dobie mediów społecznościowych, poczty elektronicznej czy telefonów komórkowych. Właściwy przebieg i owocność rozmów z rodzicami opierają się na wielu czynnikach. Odpowiedni czas i miejsce rozmowy, wygląd nauczyciela, jego przygotowanie, ale także opanowanie, empatia, umiejętność znalezienia właściwych argumentów – to tylko niektóre z nich⁴⁷. Ich znaczenie jest nie do przecenienia, skoro mają one wpływ na dalszą współpracę środowisk. Już w roku 2010 na podstawie badań własnych W. Osuch zauważył, iż „studenci w trakcie trwającej kilka tygodni praktyki zawodowej w szkołach mają kontakt ograniczony do przeprowadzenia kilkunastu lekcji i nie mają praktycznie żadnego kontaktu z rodzicami. Uczestnictwo w zebraniach z rodzicami jest dla studentów pożądane, jednak w praktyce nawet jeśli do tego dochodzi, to studenci uczestniczą w nich jedynie biernie. Szkoda, że w programach studiów specjalności nauczycielskiej z przedmiotów psychologiczno-pedagogicznych nie przewiduje się zajęć czy szkolenia z zakresu kontaktów, wzajemnych relacji i współpracy z rodzicami”⁴⁸.

Może wydawać się, iż każdy nauczyciel jako absolwent uczelni wyższej będzie świadomy opisanych powyżej kompetencji komunikacyj-

⁴⁶ K. Malinowska, *Kompetencje interpersonalne nauczycieli a ich relacje z rodzicami uczniów*, [w:] *Kompetencje interpersonalne w pracy współczesnego nauczyciela*, red. S.T. Kwiatkowski, D. Walczak, Warszawa 2017, s. 160.

⁴⁷ Więcej zob. A. Jankowska, *Rozmowy z rodzicami. Poradnik dla nauczycieli*, Kielce 2012.

⁴⁸ W. Osuch, *Kompetencje w zakresie komunikacji interpersonalnej w dobie postępujących procesów globalizacji*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 7(2011), s. 337.

nych i dobrych praktyk w zakresie prowadzenia dialogu. Należy jednak pamiętać, iż najmłodsze pokolenie pedagogów to w znacznej mierze „cyfrowi tubylcy” (podobnie zresztą, jak i część rodziców uczniów). W porozumiewaniu się z rówieśnikami od dawna korzystają oni z różnych technologii i zdarza się, że „netykieta” jest im lepiej znana od „etykiety”. Z tej racji niekiedy mają oni większe trudności z bezpośrednim porozumiewaniem się niż ich starsi koledzy.

Rozeznanie nauczyciela a potrzeby uczniów

Kolejnym istotnym obszarem rozeznania pedagogicznego jest rozpoznawanie indywidualnych potrzeb uczniów. Tego typu rozeznanie nauczyciel winien wykazywać na co dzień, dostosowując przekaz treści oraz stawiane wymagania do możliwości danego ucznia. To rodzaj rozeznania, w którym nauczyciel doskonali się wraz z kolejnymi lekcjami przeprowadzonymi w danej klasie. Im więcej zdoła poznać każdego ucznia – nie tylko poprzez to, co ów uczeń sam o sobie powie, ale także przez jego zachowanie, zdiagnozowanie środowiska rodzinnego i relacji z rówieśnikami, tym bardziej jest w stanie odpowiedzieć na jego indywidualne potrzeby.

Wprawdzie pojęcie indywidualizacji w nauczaniu czy zasada indywidualizacji są znane na gruncie pedagogiki od dawna, jednak nigdy dość przypominania o niej nauczycielom. Zasada ta potwierdza „liczenie się z odmiennościami osobowości czy zróżnicowanym stylem zdobywania wiedzy oraz wychodzenie naprzeciw dziecięcym potrzebom i zainteresowaniom (...). Różnicowanie kształcenia jest zatem niezbędne, by poszczególnym wychowankom zapewnić stymulację rozwoju na miarę ich możliwości i potrzeb⁴⁹”. Ponadto wyakcentowanie tego pojęcia czy zasady w ramach studiów mogło wybrzmieć z różnym natężeniem, zależnie od tego, jaką wagę przykładali do niej wykładowcy. Indywidualizacja w nauczaniu jest szczególnie trudna dla początkujących na-

⁴⁹ D. Rama, J. Sikorska, B. Szczepkowska, *Indywidualizacja w wychowaniu przedszkolnym i edukacji wczesnoszkolnej*, Bydgoszcz 2015, s. 6.

uczycieli, którzy rozpoczynają pracę w szkole i dopiero poznają swoich uczniów. W pierwszych tygodniach roku szkolnego mogą oni niejednokrotnie być zaskoczeni poziomem czy zachowaniem dzieci i młodzieży, czasem odbiegającym znacząco od teorii, którą poznali w czasie studiów. Jednocześnie zanim poznają mocne i słabe strony poszczególnych uczniów, mogą już popełnić błędy dydaktyczne, które będą potem naprawiać miesiącami. Unikną tego, wchodząc do sali lekcyjnej z pełną świadomością, iż postawa, zachowanie czy aktywność ucznia są zależne od wielu czynników. „Klasa szkolna stanowi grupę zróżnicowanych indywidualności i oprócz pracy z nią jako całością nauczyciel winien indywidualnie oddziaływać na uczniów odbiegających od normy w formie odpowiedniej pomocy skierowanej na wyrównanie braków słabszych, a doskonalenie lepszych”⁵⁰. Indywidualne traktowanie uczniów jest ważne nie tylko ze względów dydaktycznych, ale także wychowawczych. Nie bez racji mawia się, iż w szkole „najczęściej dostają uwagi ci, którzy potrzebują uwagi”. Właściwe podejście do ucznia i wyważona reakcja na jego zachowanie może stać się punktem wyjścia do bardzo dobrej współpracy w ramach przedmiotu i jeszcze lepszych efektów wychowawczych, których przecież oczekuje się od każdego nauczyciela.

Innego rodzaju rozeznanie konieczne jest w odniesieniu do uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych. „Diagnoza, poznanie dziecka, jego potrzeb, możliwości, silnych i słabych stron jest punktem wyjścia do prowadzenia jakichkolwiek działań edukacyjno-wychowawczych (...) to właśnie nauczycielowi przypada często rola pierwszego specjalisty, z którym zetknie się dziecko, który dostrzeże zaburzenia rozwojowe wymagające udzielenia dziecku pomocy specjalistycznej. To także on musi zaplanować proces dydaktyczno-wychowawczy uwzględniający specjalne potrzeby edukacyjne uczniów”⁵¹. Teoretycznie regulacje prawne precyzyjnie określają procedury postępowania z uczniami

⁵⁰ F. Bereźnicki, *Dydaktyka szkolna dla kandydatów na nauczycieli*, Kraków 2015, s. 111.

⁵¹ E. Bartuś, *Kompetencje diagnostyczne i kreatywne nauczycieli a ich postawy wobec integracji szkolnej*, Płock 2011, s. 67.

posiadającymi opinię poradni psychologiczno-pedagogicznej lub orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego. To jednak nie zawsze ma przełożenie na praktykę szkolną, ponieważ zdarza się, iż nauczyciele czyniąc zadość wymaganiom formalnym, opracowują wymagane dokumenty w stosownym czasie bądź w ich redagowaniu kopiują fragmenty tychże dokumentów dedykowanych innemu uczniowi. Inną niepokojącą praktyką jest dopilnowanie dokumentacji szkolnej, w której wprowadzić znajdują się wskazania do pracy z uczniem i dostosowanie wymagań z każdego przedmiotu, przy jednoczesnym nieuwzględnianiu ich na co dzień w procesie dydaktycznym⁵². Równie negatywną konsekwencją braku rozeznania w obszarze zaburzeń i deficytów, a co za tym idzie – w potrzebach ucznia, jest kopiowanie dostosowań wymagań edukacyjnych z danego przedmiotu pisanych z myślą o innym podopiecznym bądź znalezionych w Internecie. Tymczasem, choć pewne zaburzenia mają swe charakterystyczne objawy, to u danego ucznia objawy te mogą występować z różną siłą bądź tylko w pewnym zakresie, podobnie jak mogą zdarzyć się uczniowie z tym samym zaburzeniem lepiej i gorzej funkcjonujący. W przypadku innych deficytów mogą być sprzężone, co również domaga się innego podejścia do danej osoby – stosownie do zaleceń opisanych w opinii lub orzeczeniu z poradni psychologiczno-pedagogicznej. Choć dokumenty te są niezmiernie istotne, to „niezależnie od nich, najlepsze oddziaływanie (...) podejmie nauczyciel, który posiada wiedzę na temat zaburzenia i sposobów reagowania na sytuacje z udziałem ucznia”⁵³. Rozeznanie pedagoga w tym względzie uchroni przed stereotypowym potraktowa-

⁵² Takie postawy nauczycieli obserwuje się m.in. wobec uczniów z Zespołem Aspergera, na co zwracają uwagę rodzice tych dzieci. Kwestia ta jest wielokrotnie podejmowana przez nich w dyskusjach w grupie zamkniętej „Razem zrozumiemy ASy” prowadzonej na portalu społecznościowym Facebook przez założycieli Fundacji ALE-Klasa: <http://fundacja-aleklasa.eu/> (dostęp: 28.07.2018).

⁵³ A. Rayzacher-Majewska, *ASy z klasy – młodzież z Zespołem Aspergera na lekcjach religii*, [w:] P. Ochotny, M. Tutak, T. Wielebski, *Duszpasterstwo młodzieży w Polsce wobec współczesnych przemian*, Warszawa 2018, s. 363–364. Autorka odnosi się do Zespołu Aspergera, jednak analogicznie jest w przypadku uczniów z innymi zaburzeniami.

niem ucznia, zapewniając jednocześnie indywidualne podejście ukierunkowane na wykorzystanie potencjału dziecka i wzmocnienie jego słabych stron. W rozeznaniu tym – poza wiedzą zdobytą w ramach uzupełniania kwalifikacji, doskonalenia zawodowego czy własnych poszukiwań – kluczowe będzie otwarcie się na wiedzę, spostrzeżenia i umiejętności innych osób pracujących z danym uczniem. „Im więcej kłopotów sprawia, tym ważniejsze staje się współdziałanie i wzajemna wymiana doświadczeń między wszystkimi osobami, które znają dziecko: rodzicami, terapeutami oraz nauczycielami. Aby możliwe było osiągnięcie sukcesów, czasem nawet niewielkich, czynionych krok po kroku, konieczne jest wysłuchanie się nawzajem, osiągnięcie porozumienia i wspólne ustalenie metod pracy i form pomocy dziecku”⁵⁴.

Podsumowanie

W każdym z powyższych obszarów nauczyciel winien charakteryzować się doskonałym rozeznaniem. Brak owego rozeznania czy wybranych kompetencji wprawdzie nie dyskwalifikuje go i nie uniemożliwia podjęcia pracy w szkole, jednak będzie przekładać się bezpośrednio na efektywność tej pracy oraz skuteczność procesu nauczania-uczenia się. Bez aktualizowania wiedzy i doskonalenia umiejętności nauczyciel nie będzie również w stanie uzyskać wyższego stopnia awansu zawodowego, a wszelkie niedostatki w formacji będą negatywnie odbierane zarówno przez nadzór pedagogiczny, rodziców, jak i samych uczniów. Nie ulega zatem wątpliwości, iż to on sam winien najsilniej zabiegać o podnoszenie kompetencji i konsekwentnie zmierzać do takiego poziomu, gdy osiągnie doskonałe rozeznanie zarówno merytoryczne, psychologiczno-pedagogiczne, dydaktyczno-metodyczne, komunikacyjne, medialne oraz diagnostyczne.

Rolę nauczycieli w doniosły sposób opisano w soborowej *Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim*. Stwierdzono tam, iż „szlachetne i nie-

⁵⁴ J. Chromik-Kovačs, I. Banaszczyk, *Jak pracować z dzieckiem z zespołem Aspergera w domu i w szkole. Poradnik dla rodziców i nauczycieli*, Gdańsk 2017, s. 71.

zwykle ważne jest powołanie wszystkich, którzy pomagając rodzinom wypełniać ich obowiązki i w imieniu społeczeństwa podejmują w szkołach zadania wychowawcze. Powołanie to wymaga szczególnych zalet umysłu i serca, bardzo starannego przygotowania i ciągłej gotowości do jego uzupełniania i dostosowywania”⁵⁵. Rozeznanie w pedagogice można zatem utożsamić z owymi szczególnymi przymiotami umysłu i serca, wraz ze stosownym przygotowaniem i ciągłą gotowością do odnowy.

Summary

Although “insight” is not a typical pedagogical concept, people with an educational background are expected to be discerned, i.e. have good orientation and awareness in many areas. It is necessary in the preparation and work of teachers. It applies to many fields and issues – including basic pedagogic trends, educational law, the specificity of pupils on the given educational stage, diagnosis of special educational needs and media resources. The word „competences” has a similar meaning to the term “insight” in pedagogy. An educational reality in which incessantly changing pupils are participating demands it. Without the appropriate insight taking up work on the position of the teacher, the professional promotion or getting satisfying effects of teaching activity aren’t possible. Teachers with good pedagogical insight and broad competences are appreciated by pupils and parents as well as a teaching staff led by management.

Keywords: insight, pedagogy, competences of teachers, teacher education, pedagogical formation

⁵⁵ *Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim*, [w:] II Sobór Watykański, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002, nr 5.

Bibliografia

- Bartuś E., *Kompetencje diagnostyczne i kreatywne nauczycieli a ich postawy wobec integracji szkolnej*, Płock 2011.
- Bereźnicki F., *Dydaktyka szkolna dla kandydatów na nauczycieli*, Kraków 2015.
- Chmielecka E., *Informacja, wiedza, mądrość. Co społeczeństwo wiedzy cenić powinno?*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 1(2004), s. 7–18.
- Chromik-Kovačs J., Banaszczyk I., *Jak pracować z dzieckiem z zespołem Aspergera w domu i w szkole. Poradnik dla rodziców i nauczycieli*, Gdańsk 2017.
- Czaja Z., *Idealny nauczyciel to lubiany nauczyciel*, <https://www.edunews.pl/badania-i-debaty/badania/4022-idealny-nauczyciel-to-lubiany-nauczyciel> (dostęp: 20.07.2018).
- Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim*, [w:] Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002, s. 314–324.
- Dudkowska O., *Rola umiejętności interpersonalnych w pracy nauczyciela*, [w:] *Kompetencje interpersonalne w pracy współczesnego nauczyciela*, red. S.T. Kwiatkowski, D. Walczak, Warszawa 2017, s. 170–176.
- Falewicz A., *Geneza i przegląd psychologicznych koncepcji mądrości*, „Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie” 22(2015), s. 243–254.
- Generacja Z od A do Z. Rola nowych technologii w nauce i rozwoju dzieci w wieku 6–12 lat Raport analityczny przygotowany dla Squla.pl*, <https://df6y-gc0mues9.cloudfront.net/wp-content/uploads/2015/09/04201322/Raport-Generacja-Z-od-A-do-Z.pdf> (dostęp: 22.07.2018).
- <https://sjp.pwn.pl/slowniki/rozeznanie.html> (dostęp: 28.07.2018).
- <https://www.synonimy.pl/synonim/rozeznanie/> (dostęp: 28.07.2018).
- Jankowska A., *Rozmowy z rodzicami. Poradnik dla nauczycieli*, Kielce 2012.
- Jeanguenin G., *Rozeznawanie, czyli myślenie i działanie zgodnie z wolą Bożą*, Częstochowa 2011.
- Juśko E., *Rola doradcy metodycznego*, https://www.kul.pl/files/803/biblioteczka_cyfrowa/jusko_rola_doradcy.pdf (dostęp: 21.07.2018).
- Kaczmarczyk A., Kątny M., *Nauczyciel – zawód, misja czy powołanie?*, „Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne” 19(2010), s. 65–75.
- Konieczna-Kucharska M., *Miękkie i twarde kompetencje nauczycieli*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej Zarządzanie” 19(2015), s. 229–241.
- Kotkowska-Skrypak Ź., *Kompetencje nauczycieli w kształceniu integracyjnym*, <https://www.szkolnictwo.pl/index.php?id=PU3164> (dostęp: 20.07.2018).

- Kotulska E., *Dlaczego warto tworzyć zespoły nauczycielskie i jak to robić?*, [w:] Nowa Szkoła. Skuteczne zarządzanie w praktyce, Warszawa 2006.
- Kowalski M., Trochimiuk A., *Awans zawodowy nauczycieli od 1 września 2018 r.*, <https://www.portaloswiatowy.pl/projekty-aktow-prawnych-dla-oswiaty/awans-zawodowy-nauczycieli-od-1-wrzesnia-2018-r-14711.html> (dostęp: 21.07.2018).
- Kształtowanie kompetencji medialnych i informacyjnych w podstawach programowych*, pr. zbior., <https://nowoczesnapolska.org.pl/wp-content/uploads/2012/01/Cyfrowa-Przysz%C5%82o%C5%9B%C4%87-rozdzia%C5%82-12.pdf> (dostęp: 22.07.2018).
- Kulesza M., *Nauczyciel nigdy nie przestaje się uczyć*, <https://edunews.pl/badania-i-debaty/wywiady/4314-nauczyciel-nigdy-nie-przestaje-sie-uczyć> (dostęp: 20.07.2018).
- Kupisiewicz Cz., *Dydaktyka. Podręcznik akademicki*, Kraków 2012.
- Lemańska-Lewandowska E., *Kompetencje nauczyciela klas początkowych*, <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/1345/kompetencje%20nauczyciela%20klas%20I-III.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (dostęp: 28.07.2018).
- Majda A., *Współczesny nauczyciel sobotniej szkoły*, <http://www.dobrapolskaskola.com/2017/03/14/wspolczesny-nauczyciel-sobotniej-szkoly/> (dostęp: 19.07.2018).
- Malinowska K., *Kompetencje interpersonalne nauczycieli a ich relacje z rodzicami uczniów*, [w:] *Kompetencje interpersonalne w pracy współczesnego nauczyciela*, red. S.T. Kwiatkowski, D. Walczak, Warszawa 2017, s. 159–169.
- Molga A., *Uzależnienie od Internetu*, „Dydaktyka Informatyki” 9(2014), s. 126–135.
- NIK o przygotowaniu do zawodu nauczyciela, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-przygotowaniu-do-zawodu-nauczyciela.html> (dostęp: 20.07.2018).
- Osuch W., *Kompetencje w zakresie komunikacji interpersonalnej w dobie postępujących procesów globalizacji*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 7(2011), s. 333–346.
- Palka S., *Pedagogika w stanie tworzenia. Kontynuacje*, Kraków 2003.
- Paśko I., *Rozważania o kompetencjach pedagogicznych nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna” 1(2016), s. 105–119.

- Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła Podstawowa. Informatyka, <https://www.ore.edu.pl/wp-content/uploads/2017/05/informatyka.-pp-z-komentarzem.-szkola-podstawowa-1.pdf> (dostęp: 22.07.2018).
- Polanowska-Bogusz M., *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli*, <https://kuratorium.krakow.pl/rozporzadzenie-ministra-edukacji-narodowej-w-sprawie-szczegolowych-kwalifikacji-wymaganych-od-nauczycieli/> (dostęp: 20.07.2018).
- Przybysz-Zaremba M., *Uzależnienie młodzieży od współczesnych mediów*, Olsztyn 2008.
- Rama D., Sikorska J., Szczepkowska B., *Indywidualizacja w wychowaniu przedszkolnym i edukacji wczesnoszkolnej*, Bydgoszcz 2015.
- Rayzacher-Majewska A., *ASy z klasy – młodzież z Zespołem Aspergera na lekcjach religii*, [w:] P. Ochotny, M. Tutak, T. Wielebski, *Duszpasterstwo młodzieży w Polsce wobec współczesnych przemian*, Warszawa 2018, s. 361–385.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 sierpnia 2017 r. w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170001575/O/D20171575.pdf> (dostęp: 28.07.2018).
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 2012 r. w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20120000131/O/D20120131.pdf> (dostęp: 28.07.2018).
- Rymarz T., *Rola wiedzy psychologicznej i umiejętności interpersonalnych nauczyciela w realizacji zadań dydaktyczno-wychowawczych w zreformowanej szkole*, „Nauczyciel i Szkoła” 1–2(2002), s. 31–35.
- Schaefer K., *Nauczyciel w szkole*, Gdańsk 2008.
- Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, PWN, Warszawa 1989.
- Stefanowicz B., *Informacja. Wiedza. Mądrość*, Warszawa 2013.
- Strykowski W., *Kompetencje współczesnego nauczyciela*, „Neodidagmata” 27–28(2005), s. 15–28.
- Szarek S., *Mądrość jako czynnik warunkujący podejmowanie optymalnych decyzji w warunkach niepewności*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach”, seria: *Administracja i Zarządzanie*, (15)2011, s. 137–148.

- Szołtysek A., *Kompetencje nauczyciela w zakresie wychowania i profilaktyki*, „Nauczyciel i Szkoła” 1–2(2009), s. 61–72.
- Szymański M.J., *Edukacyjne problemy współczesności*, Kraków 2014.
- Winczewska B., *Jakie zadania powinien realizować wychowawca klasy*, <https://www.portaloswiatowy.pl/analizy-i-interpretacje/jakie-zadania-powinien-realizowac-wychowawca-klasy-13390.html> (dostęp: 20.07.2018).
- Wlazło S., *Działanie zespołowe nauczycieli i kształtowanie kompetencji uczniów w działaniu zespołowym*, <https://www.npseo.pl/data/documents/2/131/131.pdf> (dostęp: 28.07.2018).
- Wojda D., *Na tym polega rozeznawanie duchowe*, <https://www.deon.pl/religia/duchowosc-i-wiara/zycie-i-wiara/art,2791,na-tym-polega-rozeznawanie-duchowe.html> (dostęp: 20.07.2018).
- Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie*. Załącznik: *Kompetencje kluczowe w uczeniu się przez całe życie – europejskie ramy odniesienia*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/pl/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962> (dostęp: 11.07.2018).
- Żeber-Dzikowska I., Wysocka-Kunisz M., Szydłowska A., *Kompetencje nauczyciela w kontekście kształcenia*, „Społeczeństwo. Edukacja. Język” 4(2016), s. 93–101.
- Żurawska B., *Kompetencje kluczowe. Informator dla rodziców i opiekunów*, Olsztyn 2010.